

ČESKÉ HROBY, POMNÍKY A PAMĚTNÍ DESKY JAKO NESMAZATELNÁ STOPA PŮSOBNÍ ČECHŮ V OBLASTECH SOUČASNÉ UKRAJINY

Dagmar Martinková

Czech graves, monuments and memorial plaques: an indelible remnant from the activities of Czechs in areas of contemporary Ukraine

Abstract: The aim of this contribution is to outline a basic overview of the monuments, memorial plaques, war graves and Czech cemeteries which document the activities of Czechs in the Ukraine over a brief period and also the lives of several generations. On Ukrainian land war graves with the mortal remains of fallen soldiers may be found, as may symbolic monuments commemorating the activities of Czechs serving in the armies of the First and Second World Wars; but there are also memorial plaques, bespeaking significant events and personalities. There is a constant effort to maintain, restore or newly establish memorials of this sort, so that they may serve as reminders of the existence of Czechs on these lands.

Keywords: Ukraine – mass graves – cemetery – monument – memorial plaque – war – Czech settlement – resistance

Contact: Mgr. Dagmar Martinková, Sdružení Čechů z Volyně a jejich přátel, doktorandka, Pedagogická fakulta Univerzity Karlovy, e-mail: dagmar.manhalova@seznam.cz

Hmotné památky

Česká stopa na území současné Ukrajiny v podobě historické paměti ve veřejném prostoru má dlouhou historii. Kamenné pomníky nad skutečnými hroby Čechů, symbolické hroby či pamětní desky připomínající významné události nebo výrazné osobnosti jsou rozesety po celé Ukrajině. Tyto památky jsou zajímavé nejen z odborného hlediska, ale i z hlediska současného zájmu širší veřejnosti a především potomků připomínaných Čechů.

Mezi klasická teoretická díla spojená s tématem paměti a míst paměti patří knihy Pierra Nory či Jana Assmanna a Aleidy Assmannové. Zejména v posledních desetiletích postupně přibývaly další významné práce a způsoby nahlížení na tato místa. Mezi důležité české práce o pomnících patří *Pomníky a Zapomínky* od Zdeňka Hojdy a Jiřího Pokorného z roku 1996. V jednotlivých studiích či kapitolách knih o významných bitvách svedených na území současné Ukrajiny (Zborov, Sokolovo) se též téma pomníků odráží.¹ Jedním z nejnovějších výrazných příspěvků od tuzemských akademiků věnovaných tématu válečných pomníků je publikace *Paměť v kameni* od Vojtěcha Kesslera, kde autor sleduje genezi, proměny účelu či vnímání estetických kvalit vybraných pomníků. Oproti jeho přístupu si neklade tato studie za cíl podrobný kvalitativní výzkum jednotlivých míst,

základním cílem této studie je památky systematizovat, uvést obecnou charakteristiku a následně některé z nich vybrat, popsat a zasadit do historických souvislostí. Tato studie není vyčerpávajícím výčtem a nesnaží se stanovit neměnné parametry, její snahou je zejména základní zmapování výrazné české stopy na Ukrajině, která se vryla nejen do kamenných památek.

Už v období Kyjevské Rusi a později Ruského impéria existovaly styky mezi českými zeměmi a oblastí současné Ukrajiny nejdříve na úrovni politické reprezentace, později se k tomu připojily umělecké, vzdělávací, podnikatelské a následně „kolonizační“ aktivity. Zpočátku to však byly jen sporadické kontakty. Emigrace a usazování Čechů na území pozdější Ukrajiny a jejich působení lze již čteněji vysledovat od doby vlády Petra Velikého a dále za Kateřiny II.² Největší rozmach přistěhovalectví se odehrál v druhé polovině 19. století. Do carského Ruska, zejména do Volyňské gubernie, přišlo kolem patnácti tisíc Čechů a jejich počet dále narůstal.³

Po celé oblasti bylo rozeseto několik ostrůvků českého osídlení v podobě českých vesnic nebo českých kolonií v rámci velkých měst, např. v Kyjevě tzv. „Šuljavka“. Nalezeme zde pozůstatky velkých závodů (například Bolševik) i dalších podniků, mezi které patřil bývalý hotel Praha v centru Kyjeva. Na ukrajinském venkově, především

¹ Např. Jan GALANDAUER, *2. 7. 1917 – Bitva u Zborova: česká legenda*, Havran, Praha 2002; Petr HOFMAN, *Proměny zborovského bojiště*, in: Zborov 1917–1997, Ministerstvo Obrany ČR – AVIS, Praha 1997, s. 66–75.

² Nad'a VALÁŠKOVÁ, *Češi v Rusku*, in: Stanislav BROUČEK, *Češi v cizině 9*, Ústav pro etnografii a folkloristiku AV ČR v Praze, Praha 1996, s. 27.

³ Přesné počty nemáme k dispozici. O odhadech a počtech vystěhovalců více viz Jaroslav VACULÍK, *Dějiny volyňských Čechů I. Léta 1868–1914*, Praha 1997, s. 26–27.

v bývalých českých vesnicích, jsou dodnes zachovalé české domy, školy, sušárny chmele, sokolovny či hřbitovy.

Zcela zásadními historickými předěly v životě Čechů na tomto území byla první a druhá světová válka a současně nástup bolševického režimu. A nebyly to zásadní momenty jen pro Čechy zde trvale žijící či po určitou dobu pracující. Češi se za války stávali zajatci, v době druhé světové války utíkali před nacistickým režimem nebo se nečekaně ocitli v gulazích či internačních táborech pro cizince. Postihly je i další významné politické události. Stovky Čechů vstoupily do vojenských jednotek a též kvůli výše uvedeným událostem většina Čechů posléze využila možnost reemigrovat zpět do staré vlasti.

Přesto zde zůstala poměrně početná diaspora Čechů a následně jejich potomků, kteří v zachování českých tradic a historie učinili mnoho. Významným mezníkem byl počátek 90. let 20. století, kdy Ukrajina nastoupila cestu samostatnosti. Došlo k založení několika krajanských spolků po celé Ukrajině.⁴ Těmto spolkům v mnoha případech můžeme být vděční za stálou aktivitu v podobě přírůstků pamětních desek a také za jejich péči o české hroby a hřbitovy. V přehledu péče je důležité zmínit významnou úlohu Ministerstva obrany ČR, které vede detailní databázi válečných hrobů a také v posledních letech věnuje velkou pozornost obnovování a stavění nových pomníků padlým občanům bývalého Československa v 1. a 2. světové válce.⁵

Pro přehlednost jsem tyto kamenné svědky historických událostí rozdělila do několika skupin. U válečných hrobů jsem se rozhodla respektovat základní dělení podle výše zmíněné databáze válečných hrobů vedené Odborem pro válečné veterány Ministerstva obrany, se kterým jsem v terénu na Ukrajině spolupracovala. Další dělení též vycházelo z mého terénního výzkumu při cestách s potomky volyňských Čechů na Ukrajinu, přičemž výsledky výzkumu jsou plodem především mých cestovatelských a badatelských aktivit. Dělení je ovlivněno i zájmem veřejnosti, která vyhledává tato místa ze zájmových, profesních nebo osobních důvodů.

Válečné hroby s ostatky a pietní místa

Do svébytné kategorie lze zařadit válečné hroby s ostatky, které jsou umístěny nad skutečnými hroby s tělesnými pozůstatky, a pietní místa bez ostatků vyjadřující symbolický hrob (pokud nebyl nalezen původní) z dob první a druhé světové války. Evidovaných válečných hrobů v péči Ministerstva obrany ČR na Ukrajině je celkem 70.⁶ Jsou to jednak hromadné válečné hroby, ale také hroby jednotlivých padlých vojáků nacházejících se na hřbitovech, přímo na místě boje nebo v nejbližším lidském osídlení, kde byly ostatky

padlých pohřbeny. Patří sem i hroby vojáků a četníků padlých při obraně hranic.

V největším hromadném českém válečném hrobě s civilními oběťmi jsou pochováni obyvatelé Českého Malína. Tento hrob se nachází na západní Ukrajině v místě bývalé české vesnice Český Malín – dnes jen Malyn, nedaleko Ostrožce v Rivnenské oblasti (bývalá Volyňská gubernie).⁷ Tato vesnice byla založena v roce 1870. Stala se prosperující kulturní obcí s veškerou na tu dobu vyspělou infrastrukturou včetně mlýna, školy a nemocnice. Dne 13. července 1943 byla vesnice obklíčena německou jednotkou se záminkovou kontrolou osobních dokladů obyvatel, neboť se zde údajně skrývali bandité. I když žádní bandité nalezeni nebyli, po určitém váhání a přesouvání obyvatel došlo k jejich soustředění do různých budov a jejich zavraždění upálením zaživa. Kdo se snažil zachránit, byl nemilosrdně na místě zabit. Přežili to jen tři muži, kteří byli donuceni vézt nakradený majetek a hnát dobytek do blízké německé posádky v Olyce.⁸ Pozůstalí shromáždili ostatky přibližně 374 zavražděných obětí a pohřbili je na českém hřbitově za vesnicí. Dnes je na tomto místě pomník, který zřídilo Sdružení Čechů z Volyně a jejich přátel s přispěním státu. Existovaly i další vesnice s tragickými osudy jejich obyvatel včetně částečně vypálené vesnice Michna – Sergijevka s řadou zabitých Čechů nacisty. Ty na své pomníky či pamětní desky ještě čekají.

Největší válečný hrob padlých vojáků se nachází ve vesnici Kalynivka, dříve Cecová, u Zborova v Tarnopolské oblasti. Patří mezi válečné hroby, kterým byla pravděpodobně věnována největší pozornost. A není divu, jeho historický a národní význam je nepopíratelný. Dne 2. července 1917 kousek od

Obr 1. Český Malín, hromadný hrob zavražděným na českém hřbitově, fotoarchiv autorky.

⁴ Alexandr DRBAL, *Češi na Ukrajině*, in: Stanislav BROUČEK (ed.), *Češi v cizině 12*, Etnologický ústav AV ČR, Praha 2004, s. 49.

⁵ Péče o „české válečné hroby“ je upravena mezistátní dohodou mezi vládou České republiky a Kabinetem ministrů Ukrajiny. Podrobněji na stránkách Ministerstva obrany ČR: www.army.cz, přesné znění smlouvy zde: <http://www.valecnehroby.army.cz/mezivladni-dohody#Ukrajina> (navštíveno 30. 5. 2020).

⁶ V těchto 70 evidovaných hrobech je pohřbeno či uvedeno 2 121 obětí. Z toho celku je 58 válečných hrobů s ostatky padlých. K 1. světové válce se váže 47 hrobů. Na 2. světovou válku připadne 23 hrobových míst a 1 hrob vojákům padlým při obraně hranic. Statistický přehled mi poskytl Ing. Pavel Filipek z Odboru pro válečné veterány na Ministerstvu obrany ČR, za což mu velmi děkuji.

⁷ Umístění na historické polské mapě, současná poloha, různé fotografie a dokumenty pod názvem Malín Č. nalezneme v databázi Sdružení Čechů z Volyně a jejich přátel, z. s. www.volynaci.cz (dále jen www.volynaci.cz), podrobněji viz <https://www.volynaci.cz/obec/318/> (navštíveno 30. 5. 2020).

⁸ Tragédii přežilo i několik jednotlivců díky šťastné náhodě. Podrobněji o historii vesnice a sdělení pamětníků k události viz Josef Alois MARTINOVSÝ – Václav ŠIRC, *Kronika Českého Malína*, nedatováno (pravděpodobně 1983). 1. vydání vyšlo v roce 1945 (dílo je ve formě pdf naskenováno viz odkaz výše). Zde také jmenový seznam zavražděných.

Obr. 2. Kalynivka, mohyla padlým v bitvě u Zborova, fotoarchiv autorky.

Zborova, u tehdejší vesničky Cecová a v jejím okolí, se uskutečnilo jedno z „řadových“ válečných střetnutí na východní frontě. V měřítku národních dějin československé státnosti to byla naopak nejvýznamnější bitva 1. světové války. Poprvé během války se na tomto úseku fronty postavily proti nepříteli sjednocené čs. pluky, které prokázaly bojového ducha a vysokou disciplínu. V krátkém čase nečekaně překonaly několik nepřátelských linií, zajaly více zajatců, než bylo samotných bojovníků.⁹ Jedno z negativ tohoto střetnutí bylo, že bojovali proti sobě Češi. Jedni v ruských uniformách, ale v čs. plucích, a na straně druhé Češi v rakouských uniformách.¹⁰ Tento bojový úspěch se rychle šířil jak po celé východní frontě, tak v novinových článcích. Zpráva informovala celý svět, že po boku ruské armády bojuje armáda Čechů a Slováků. Pro profesora T. G. Masaryka to byl významný a pádný argument při jednáních o podpoře vzniku samostatného státu.

Rozložitá mohyla ve tvaru zemljanky byla slavnostně odhalena v den 10. výročí bitvy dne 2. července 1927 v tehdejší Polsku, jehož se stal Zborov v meziválečném období součástí. Před 100. výročím bitvy prošla mohyla důkladnou rekonstrukcí a slavnostně byla odhalena v den výročí 2. července 2017. Změna vzhledu rekonstruované mohyly tkvěla v opětovném usazení bronzové desky a vložení pamětní schránky dle původního stavu z roku 1927. Zcela nově byly osazeny na „střechu zemljanky“ mramorové desky se jmény padlých.

Nachází se zde ostatky nejméně 195 legionářů padlých bezprostředně při bitvě u Zborova, nebo posléze na následky zranění. Později zde byly umístěny exhumované ostatky dalších padlých vojáků z blízkého okolí. V současnosti je na mohyle uvedeno jmenovitě 234 padlých mužů (včetně nezvěstných).¹¹ V okolí Zborova se však nachází další samostatné hroby, jako například hrob střelce 1. roty Rajmunda Chatrného, který je umístěn v polích nedaleko nádraží ve Zborově.

Na hřbitově ve Starém Martynivě, v Tarnopolské oblasti, se nachází hned několik hromadných válečných hrobů.

Obr. 3. Zborov, osamělý hrob Rajmunda Chatrného, fotoarchiv autorky.

Zřízení nového pietního místa inicioval Jindřichův Hradec, jelikož mnoho padlých vojáků pocházelo z tohoto města a jeho okolí. Hroby a pietní místa se pojí s velkými boji rakouských a ruských jednotek na přelomu června a července v roce 1915, kdy padlo velké množství Čechů v rakouské armádě. Je zde celkem pět hromadných hrobů s ostatky padlých a tři pietní místa vojákům padlým ve Starém Martynivě a okolí. Nachází se v nich ostatky Čechů, kteří sloužili u 5. c. k. polních myslivců z Olomouce, 75. c. k. zemského pěšího pluku z Jindřichova Hradce, u 29. c. k. zemského pěšího pluku (vesměs muži pocházející z okolí Českých Budějovic), 22. c. k. polních myslivců z Chebu, 6. c. k. polních myslivců z Plzně a 35. c. k. pěšího pluku z Plzně. Celkově podle záznamů v databázi Ministerstva obrany ČR je uvedeno ve všech hrobech 400 padlých.¹²

Bachmač byla v 1. světové válce dalším místem významného boje o železniční uzel, který byl strategický v dopravě legionářů na východ z Němci obsazované západní Ukrajiny

Obr. 4. Starý Martyniv, původní hromadný válečný hrob, foto MO ČR.

⁹ Českoslovenští legionáři zajali celkem 62 důstojníků a 3 150 vojáků. Více viz Vladimír KLECANDA, *Bitva u Zborova*, Praha 1927, s. 98–99.

¹⁰ To, že proti legionářům stojí čeští vojáci, se dozvěděli až v předvečer bitvy, když průzkumníci přivedli zajaté rakouské vojáky – původem Čechy. Převážně to byli příslušníci 75. c. k. pěšího pluku z Jindřichova Hradce a 35. c. k. pěšího pluku z Plzně.

¹¹ Oficiální stránky Ministerstva obrany ČR www.army.cz, databáze válečných hrobů v zahraničí k datu 30. 5. 2020: <http://www.evidencevh.army.cz/evidence/vysledky-hledani-v-zahranici?coid=145&con=Ukrajina&lid=416&lim=Zborov&st=0>

¹² Tamtéž, <http://www.evidencevh.army.cz/evidence/vysledky-hledani-v-zahranici?coid=145&con=Ukrajina&lid=441&lim=Staryj%20Martyniv&st=0> (navštíveno 21. 9. 2020).

Obr. 5. Bachmač, pohřeb legionářů v březnu 1918, foto MO ČR.

na základě ujednání brestlitevského míru. Tehdy zástupci nově se tvořící nezávislé Ukrajiny vyjednali mír s Němcem a navíc německou vojenskou pomoc pro zajištění jejich křehké nezávislosti. Pro československé legionáře byla však německá armáda včetně spojenecké rakouské armády nepřítelem. Ústup z území Ukrajiny byl překotný. Strategickým způsobem dopravy se stala železnice, proto se právě na ní odehrál boj o cestu ke svobodě. Dnes zde můžeme najít pietní místo i válečný hrob s ostatky. V souvislosti se stým výročím bitvy o železniční stanici v Bachmači dostala tato pietní místa novou tvář. Přímo na vlakovém nádraží v Bachmači byla umístěna symbolická pamětní deska padlým 29 legionářům, kteří na nádraží a v okolí v průběhu března a dubna 1918 položili život. Jejich hrob se nalézal poblíž nádraží, bohužel do dnešních dnů se nedochoval.

Druhý hrob s ostatky se nachází v nedaleké vesnici Velika Doč, kde byl postaven nový pomník se symbolikou železničních kolejí. Ostatně koleje se v následujících dvou letech života legionářů staly zásadním symbolem a prostředkem cesty k návratu do vlasti. S hrobem se pojí 53 jmen padlých v březnu 1918, a proto na pomníku uvidíme 53 kolejnic, jejichž výška souvisí s délkou služby padlých dobrovolníků v legiích. K slavnostnímu odhalení došlo v březnu 2018.

Mezi pietní místa můžeme zařadit i specifické „mnohonárodnostní“ pohřebiště v Užhorodě, pod místním názvem „Na Šachtě“. V minulosti sloužilo jako Československý posádkový hřbitov, ale i v době válek zde byli pohřbíváni vojáci různých národností a armády, které zde působily. V době první republiky zde byli pohřbíváni českoslovenští četníci a vojáci sloužící v Užhorodě a okolí. Byli zde pohřbeni četníci a vojáci, kteří zemřeli při výkonu služby nebo podlehl nemoci či stáří. Byli i tací, kteří spáchali sebevraždu. Dnes

Obr. 6. Velká Doč, hromadný hrob padlým při obraně železniční stanice Bachmač, fotoarchiv autorky.

Obr. 7. Užhorod, „Na Šachtě“, pomníček člena hraniční stráže Albína Bachoríka, * 1909 † 1933, „Svěmu četaři – zákopníci“, fotoarchiv autorky.

Obr. 9. Sokolovo, pomník padlým čs. vojákům, fotoarchiv autorky.

Obr. 8. Užhorod, „Na Šachtě“, celkový pohled na hřbitov, foto MO ČR.

se zde po většinu času nachází střídavě zarostlý nebo částečně vyčištěný polozapomenutý hřbitov. V evidenci Ministerstva obrany ČR jsou zde vedeny zatím čtyři virtuální pietní místa. První je z doby první světové války a připomíná 55 vojáků s českou národností bojujících v řadách rakouské armády, kteří zemřeli především v blízké nemocnici na následky zranění a pocházeli ze současného území České republiky. Druhé místo zmiňuje 34 mužů z řad československých

Obr. 10. Kyjev, Svjatošinský hřbitov, pomník padlým při osvobození Kyjeva, fotoarchiv autorky.

jednotek z léta 1919, kteří zemřeli při obraně hranic proti Maďarům. Na třetím je zaznamenáno 12 jmen příslušníků čs. ozbrojených sil, kteří padli na přelomu let 1938/1939 opět při obraně hranic proti Maďarům. Na posledním je přes 250 rakousko-uherských vojáků z českých zemí, kteří byli pohřbeni na zaniklém hřbitově u nemocnice v blízkosti nádraží, kde zemřeli na infekční choroby.¹³ Je dlouhodobou snahou Ministerstva obrany ČR celé pohřebiště ve

¹³ Tamtéž, <http://www.evidencevh.army.cz/evidence/vysledky-hledani-v-zahranici?coid=145&con=Ukrajina&lid=354&lim=U%c5%behorod&st=0> (navštíveno 21. 9. 2020).

Obr. 11. Kyjev, Lukjanivský hřbitov, pomník padlým při osvobození Kyjeva, fotoarchiv autorky.

spolupráci s dalšími zástupci států a národností rekonstruovat a vytvořit zde důstojné pietní místo věnované nejen československým vojákům a četníkům, ale celkově všem padlým zde pohřbeným.

Významný hromadný válečný hrob s ostatky z druhé světové války se nachází v Sokolovu, v Charkovské oblasti. Jsou zde ostatky 104 příslušníků 1. polního praporu, kteří padli v boji 8. března 1943 i v následujících dnech nebo byli po boji nezvěstní.¹⁴ Přímo v Sokolovu bylo podle historika Miroslava Brože pohřbeno 67 příslušníků praporu včetně hrdiny Sovětského svazu in memoriam a velitele 1. roty Otakara Jaroše. Bitva o vesnici Sokolovo a udržení svěšeného úseku byla významným vstupem československé jednotky na bojovou cestu k osvobození Československa.¹⁵

Obr. 12. Žytomir, pomník obětem Velkého teroru, fotoarchiv autorky.

V hlavním městě Ukrajiny Kyjevě jsou dva hromadné válečné hroby s ostatky. Oba hroby jsou spojeny s etapou osvobození města v listopadu roku 1943. Jeden se nachází na Svjatošinském hřbitově a je v něm pohřbeno 25 příslušníků československé brigády, především původem z Podkarpatské Rusi. U většiny z nich je uvedeno datum úmrtí 5. 11. 1943.¹⁶

Druhý hromadný hrob se nachází na Lukjanivském vojenském hřbitově a jsou v něm uchovány ostatky sedmnácti příslušníků československé brigády, taktéž padlých především v listopadu 1943.¹⁷

Mezi symbolické válečné hroby bez ostatků patří pomník v dnešním oblastním městě Rivne¹⁸ na západní Ukrajině. Pomník je věnován mužům, kteří zahynuli dříve, než mohli nastoupit do boje. Pocházeli většinou z okolních českých vesnic na Volyni. Byli odvedeni do řad československé brigády v průběhu jara 1944. Prošli základním výcvikem, ale při přesunu blíže k frontě u železničního nádraží v Rivne při bombardování zahynuli.¹⁹

Specifickou skupinou jsou pak hroby a pomníky věnované perzekvovaným a zavražděným Čechům na území Ukrajiny v době stalinských represí. Významným a pro českou veřejnost nepříliš známým je pomník nad hromadným hrobem popravených Čechů ve městě Žytomir v Žytomirské oblasti. V období tzv. „Velkého teroru“ během jediného dne 28. září 1938 zde bylo popraveno 78 osob české národnosti. Byl to výsledek vykonstruovaného procesu za údajnou výzvědnou činnost.²⁰ V pozdější době byl hromadný hrob s ostatky Čechů a dalších popravených zalit asfaltem.²¹

¹⁴ Tamtéž, <http://www.evidencevh.army.cz/evidence/vysledky-hledani-v-zahranici?coid=145&con=Ukrajina&lid=354&lim=U%5c5%behorod&st=0> (navštíveno 21. 9. 2020).

¹⁵ Více o bitvě, účastnících a padlých viz Miroslav BROŽ, *Hrdinové od Sokolova* (2. doplněné a rozšířené vydání), Praha 2006.

¹⁶ MO ČR, Svjatošinske kladovišče: <http://www.evidencevh.army.cz/evidence/detail-hrobu-ci-mista?id=UKR-1052&coid=145&con=Ukrajina&lid=442&lim=Kyjev&st=0&> (navštíveno 21. 9. 2020).

¹⁷ Tamtéž, Lukjanivske vijskoe kladovišče: <http://www.evidencevh.army.cz/evidence/detail-hrobu-ci-mista?id=UKR-1053&coid=145&con=Ukrajina&lid=442&lim=Kyjev&st=0&> (navštíveno 21. 9. 2020).

¹⁸ České označení města je Rovno.

¹⁹ Tamtéž, <http://www.evidencevh.army.cz/evidence/detail-hrobu-ci-mista?id=UKR-34140&coid=145&con=Ukrajina&lid=541&lim=Rivne&st=0&> (navštíveno 21. 9. 2020). Více k celé události Vladimír PALIČKA, *Nezaváté časem. Volynští Češi v tankových bojích*, Praha 1995, s. 28–29.

²⁰ Mečislav BORÁK, *Zatajené popravy. Češi a českoslovenští občané popravení na sovětské Ukrajině: z historie Velkého teroru na Volyni a v Podolí*, Opava 2014, s. 87–153.

²¹ K pomníku je možné se dostat úzkou cestou mezi domy směřující do dvora a zahrad. Záměrně bylo zvoleno nenápadné místo, tehdy na okraji města Žytomir, v sousedství obrovského židovského hřbitova. Podle pamětníky bylo místo zabetonováno a následně zalito asfaltem z toho důvodu, že místní toulaví psi zde vyhrabávali ostatky zastřelených.

Dnes na tomto místě stojí pomník všem obětem stalinských represí z konce 30. let 20. století ve městě a okolí.

Podobných hrobů se na Ukrajině nachází více, přičemž většina z nich je bezejmenná. Postupem času, kdy se zkoumají a uveřejňují další archivní dokumenty, jsou nacházeny dokumenty k dalším procesům a rozsudkům smrti s českými jmény.²²

České hřbitovy – paměť několika generací

Další velkou kategorií míst s uloženými ostatky jsou české hřbitovy. Zejména na současné západní Ukrajině jich lze nalézt stále ještě desítky. Některé jsou už odsouzeny k zániku v kontextu rozšiřujících se pohřebních míst současných obyvatel nebo se ztrácí v pralesi bujné zeleně. Zkoumat tato místa vyžaduje mít vhodné vybavení. Jiným hřbitovům či ojedinělým českým hrobům je však věnována péče, často jsou rozpoznatelné už z dále. Jednak jde o specifický materiál – takřka vždy se u českých hrobů jedná o kámen, žulu, pískovec či podobné materiály. Na náhrobcích jsou vytesána jména a slova česky tj. latinkou. To mnohdy místnímu kameníkovi způsobovalo nemalé problémy a objevují se zde časté chyby nejen v pravopise, ale i v latinském písmu.

Obr. 13. Žytomir, Česká Krošně, český hřbitov, fotoarchiv autorky.

Pokud si vybereme jakoukoliv původně českou vesnici na Volyni, nalezneme zde vždy minimálně několik zapomenutých českých náhrobků.

V Žytomiru a okolí jsme svědky jednoho specifika. Zde náhrobní kameny nejen pro českou klientelu zhotovovala česká firma. Byla to firma kameníků otce a syna Josefa a Václava Dlouhých, kteří vytvořili desítky krásných náhrobních kamenů. Lze se s nimi setkat na všech hřbitovech ve městě, pro nás však jsou zajímavé ty na českém hřbitově, v bývalé České Krošně, která je dnes již součástí města Žytomir.

Tato firma vytvářela další kamenné stopy Čechů na Ukrajině – stavby z kamene. To je však téma pro další odbornou studii.²³

Symbolické pomníky padlým v 2. světové válce

Další skupinou památek na české působení v oblasti jsou symbolické pomníky věnované obětem druhé světové války postavené ve vesnicích a městech místním občanům, kteří padli ve válce, ale jejich skutečné hroby se nalézají v místě bojů. Takové najdeme v bývalých českých vesnicích, kde si zdejší obyvatelstvo chtělo připomenout své blízké. Česká jména se také objevují na pomnících v místech, kde Češi nevytvářeli většinu.

Pro příklad lze uvést velký pomník padlým ve 2. světové válce v bývalé české kolonii Malá Zubovština v Žytomirské oblasti, kde žili Češi ve velkém počtu až do roku 1991. Pomník je umístěn na zdejší hřbitově. V rámci opatření repatriace ze zamořené oblasti po černobylské havárii se většina Čechů rozhodla pro návrat do tehdejší České a Slovenské Federativní Republiky. Jako další příklad lze uvést památný kříž na hřbitově v bývalém Českém Straklově, který je dnes již součástí města Dubna v Lucké oblasti. Kříž byl postaven padlým mužům a ženám bojujícím jak v Rudé armádě, tak zejména v 1. československém armádním sboru. Na tabulce u kříže jsou mimo dalších jmen uváděny také dvě zdejší rodačky, které padly jako první ženy na počátku Karpatsko-dukelské operace a jmenovaly se Libuše Mrázková a Růžena Jakubovská.²⁴

Další pomníky tohoto typu jsou v bývalých českých vesnicích a osadách v Novhorodivce v Záporožské oblasti, Novosamarce v Oděské oblasti a mnohých dalších místech.²⁵ V Michajlo-Oleksandrovce v Oděské oblasti se nachází symbolický pomník se jmény Čechů, kteří sloužili v Československé armádě, Rudé armádě, ale také u partyzánů.

Pamětní desky

Velkou skupinou památek připomínajících českou minulost v oblasti jsou pamětní desky věnované významným historickým událostem a osobnostem. Ve většině případů, pokud to okolnosti umožnily, byly desky instalovány v místech vztažujících se k dané události či osobnosti.

²² Další pomníky se nachází například v Kamenci Podolském, kde je symbolický pomník věnovaný obětem hladomoru a politických represí. Je známo, že zde byli odsouzeni a popraveni Češi.

²³ Václav Dlouhý pracoval pro zdejšího šlechtice barona Maxmiliána de Chaudoir. Z kamene vytvářel pro jeho palác a park různé architektonické doplňky. Také je autorem schodiště směřujícího z parku dolů k řece Tetěřiv. Dopracoval a zpracovával také kámen pro moskevský Kreml a další významné stavby.

²⁴ Více viz Ivana PARKMANOVÁ (red.), *Ženy bojující v zahraničních jednotkách za druhé světové války*, Praha 1992, s. 60, dále Libuše Mrázková v databázi VUA-VHA: <http://www.vuapraha.cz/soldier/18620995>, Růžena Jakubovská tamtéž: <http://www.vuapraha.cz/soldier/18597139> (navštíveno 21. 9. 2020).

²⁵ Více viz Alexandr DRBAL, *Čs. válečné hroby a pomníky na Ukrajině*, viz Jiří HOFMAN, *Češi na Volyni*. Základní informace, Praha 2007, s. 30–32.

V Kyjevě se podařilo zřídit několik pamětních desek, které nám především připomínají první zahraniční odboj. Většina byla umístěna na ulici Vladimírská. Nacházel se zde bývalý hotel Praha, který se nyní dlouhodobě rekonstruuje. Hotel vlastnil volyňský Čech doktor Václav Vondrák. Na budově hotelu Praha byla v 70. letech 20. století umístěna mramorová deska připomínající Jaroslava Haška, legionáře a spisovatele, který působil ve Slovanské tiskárně a dopsával do periodika *Čechoslovan*.²⁶ V sousedství hotelu směrem k Sofijevskému náměstí jsou další dva domy, v nichž fungovala do konce první světové války výše uvedená tiskárna. Ta vydávala české knihy a časopisy, různé formuláře pro potřeby Svazu československých spolků a československých legií. Na těchto domech byly v roce 2000 péčí Československé obce legionářské a Ministerstva obrany ČR umístěny dvě pamětní desky, jejichž hlavním iniciátorem byl původem volyňský Čech Jiří Hofman. Jedna deska je věnována vzniku České družiny, která se formovala v Michajlovském klášteře, a dále je na ní uvedeno, že v tomto domě bylo společenské středisko Čechů v Kyjevě. Mimo jiné dnes také víme, že první dobrovolci hlásící se do České družiny byli přijímáni právě zde a z důvodu nedostatku místa bylo požádáno o větší prostory.

Druhá deska je věnována významné osobnosti prvního odboje, již výše jmenovanému doktoru Václavu Vondrákovi. Ten byl jedním z prvních aktivistů organizace odboje, vzniku České družiny, zabýval se situací českých a slovenských zajatců a vyjednával možnosti jejich vstupu do československých legií. Také byl druhým předsedou Svazu československých spolků na Rusi a uskutečnil mnoho dalších aktivit.²⁷

Václav Vondrák se dočkal i druhé pamětní desky, a to přímo ve své rodné vesnici Semiduby na budově místního

Obr. 14. Kyjev, pamětní deska Václavu Vondrákovi, fotoarchiv autorky.

Obr. 15. Semiduby, pamětní deska Václavu Vondrákovi, fotoarchiv autorky.

Obr. 16. Kyjev, Sofijevské náměstí, pamětní deska přísahy České družiny. Fotoarchiv autorky.

učiliště v historické Volyňské gubernii, dnes v Lucké oblasti. Tuto desku nechal vyrobit a umístit krajanický spolek Stromovka v Dubně.

V památní den stého výročí slavnostní přísahy prvních dobrovolníků České družiny byla dne 28. září 2014 přímo na zdi pravoslavného klášteře v Kyjevě na Sofijevském náměstí, který je zapsán na seznam kulturního dědictví Unesco, umístěna pamětní deska připomínající tento den. Dokládá zárodek československého bojového uskupení v počáteční síle 750 osob.

Nedaleko oblastního města Luck se nacházela specifická česká vesnice Český Boratín (dnes jen Boratyn). Tato ryze česká vesnice setrvala na své evangelické víře a odmítla přestoupit na konci 19. století k pravoslaví. Na budově zdejšího původně českého evangelického kostela je umístěna pamětní deska připomínající život Čechů v této vesnici v letech 1872–1947, následně většina z nich reemigrovala do Československa. Umístění desky iniciovali čeští rodáci z Boratína v roce 1997.²⁸

Další pamětní desky najdeme ve městě Dubno, v Lucké oblasti. Zde jich je hned několik, jedna z nich je věnována Ireně Malínské, válečné veteránce, která se narodila v nedaleké vesnici Mlynov a byla zdravotnicí v 1. čs. armádním sboru.

Desku najdeme i v Mirohošti, kde byla jedna z prvních českých škol ve Volyňské gubernii a první sokolská jednota.

²⁶ Při návštěvě Kyjeva v roce 2007 zde tato deska ještě byla. Nyní se hotel Praha dlouhodobě opravuje a celá budova je zakryta a ohrazena plechovým plotem, takže není možné zjistit, zda se zde ještě nachází.

²⁷ Více viz Dagmar MARTINKOVÁ, *Československé legie v Rusku a volyňští Češi*, in: Jiří FILIP a kol., *Československé legie v boji za samostatný stát a jejich odkaz v 21. století*. Sborník příspěvků z 1. mezinárodní konference Československé obce legionářské, Praha 2016, s. 133–141.

²⁸ Desku iniciovali a umístili manželé Anna a Josef Vlkovi. Mimo jiné Josef Vlk je také autorem výtečné *Kroniky Českého Boratína*, která popisuje působení Čechů zde ve vesnici a jejich bohatý kulturní a hospodářský život, včetně historie mnoha rodin.

Obr. 17. Český Boratín, pamětní deska Čechům na zdejším kostele, fotoarchiv autorky.

Pamětní deska zde byla umístěna v poměrně nedávné minulosti, v roce 2015.²⁹

Mnoho dalších zajímavých pomníků a desek najdeme také v oblasti zvané v meziválečném období Podkarpatská Rus, která byla v dané době součástí Československa s určitou autonomií. Velká část z vybudovaných připomínek Československa byla po politických změnách na konci třicátých let zbourána. V posledních desetiletích je česká minulost touto formou opět ve zvýšené míře připomínána, velkou roli na tom sehrává zejména krajanský Klub T. G. Masaryka. Právě první československý prezident T. G. Masaryk byl v oblasti v období tzv. první republiky nejvíce vzpomínanou osobností na kamenných památkách. Tak je tomu i v současnosti. Jedna z jeho nově vybudovaných bust se od roku 2002 nachází v Užhorodě, v roce 2019 byl odhalen jeho basrelief na budově zemědělské školy v Mukačevu. Pamětní tabule T. G. Masaryka byly odhaleny v letech 2010 v Rachově, 2011 v obci Velykyj Bereznyj, 2015 v Perečíně či v roce 2018 v Chustu. Na současné Zakarpatské Ukrajině jsou vzpomínány i další významné československé

Obr. 18. Dubno, pamětní deska Ireně Malínské, fotoarchiv autorky.

Obr. 19. Mirohošť, pamětní deska Čechům, kteří zde žili, fotoarchiv autorky.

osobnosti z politického spektra, například pamětních tabulí M. R. Štefánika bychom zde našli také více (Velykyj Bereznyj, Perečín).

Mimo osobností spjatých s politikou je na Ukrajině připomínána také česká kulturní sféra. V Koločavě spojené se jménem Nikoly Šuhaje je od roku 2000 umístěna busta spisovatele Ivana Olbrachta, v Užhorodě pak byla v nedávné minulosti odhalena jeho pamětní tabule. Jeden z dalších pomníků souvisejících s českou literaturou je umístěn u Vídeňské kavárny ve Lvově, zobrazuje světoznámou literární postavu Švejka. Na Ukrajině bychom našli také připomínky vzdělanosti a rozvoje spolkové činnosti či školství, např. v Mukačevu se nachází od roku 2017 pamětní tabule J. A. Komenského. S jistotou tak lze uvést, že na území Ukrajiny je umístěno mnoho desítek pomníků a desek s českou/československou stopou a nadále se jejich počet významně zvyšuje.

Slova závěrem

Je zjevné, že Češi na Ukrajině „zapustili“ hlubokou stopu i díky funerálním památkám a pamětním deskám. Mnoho Čechů zde zemřelo přirozenou smrtí, jiní položili život za svobodu. K jejich hrobům se uskutečňují pravidelné i nepravidelné cesty s cílem uctění jejich památky. Pro obnovu válečných hrobů vyvíjí v současnosti Ministerstvo obrany ČR čilou aktivitu, avšak nenalézá vždy vstřícný přístup ukrajinských úřadů. Cílem je především obnovit či nově instalovat pomníky padlým v 1. světové válce, jak Čechům v řadách legií, tak i v rakouských jednotkách. Dlouhodobou snahou je v Kyjevě umístit symbolický pomník československým legionářům. Další pomník legionářům padlým v letech 1915–1916 na Volyni byl plánován postupně na několika místech, nyní se prověřuje již třetí umístění ve městě Rivne. I samotné krajanské spolky na Volyni, v bývalé Podkarpatské Rusi i v dalších oblastech současné Ukrajiny vnímají české tradice velmi silně, a tak díky jejich snahám přibývají stále nové upomínkové desky reagující například na významná výročí. Osudy tisíců etnických Čechů se tak v oblasti nesmazatelně otiskují do podoby pomníků, hrobů a pamětních desek, pozorným kolemjdoucím mohou nastiňovat útržky jejich příběhů a předávat poselství.

²⁹ Za krajany ji nechala zřídit Jiřina Kolářová ve spolupráci s krajanským spolkem Stromovka v Dubně.